

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ КОМПЛЕКС: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Розглядається сутність агропродовольчого комплексу та його функціонально-галузева структура. Автором зроблена характеристика основних функцій, які здійснюються агропродовольчим комплексом.

Ключові слова: агропродовольчий комплекс, сільське господарство, продовольча безпека.

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери економіки в умовах перманентної фінансової кризи потребує постійних трансформацій для зменшення негативного впливу кризових явищ. Особливої уваги вимагає до себе стан продовольчого забезпечення населення країни як фактора стабілізації економічних відносин. Вплив факторів ринкового середовища, а саме: попиту на продовольство, купівельної спроможності населення, а отже, й економічної доступності продуктів харчування, обсягів і структури виробництва продовольчих товарів, динаміки інвестицій в агропродовольчу сферу зумовили потребу в детальному вивченні функціонування агропродовольчого комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування вітчизняного агропродовольчого комплексу досліджувалися в працях українських науковців: Власова І.В., Гойчук О.І., Калетніка Г.М., Крисанова Д.Ф., Нелєпа В.М., Пасхавера Б.Й., Саблука П.Т., Скидана О.В., Черевка І.Г., Шубравської О.В., Шпикуляка О.Г. та ін., які зробили вагомий внесок в становлення та розвиток аграрної науки. Проте подальшого вдосконалення та визначення потребує функціонально-галузева структура агропродовольчого комплексу, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення сутності, функціонально-галузевої структури та функцій агропродовольчого комплексу, а також визначення сучасного стану його функціонування.

Викладення основного матеріалу. Більшість авторів розглядають агропродовольчий комплекс як складову агропромислового комплексу. Зокрема за призначенням і кінцевим використанням продукції в АПК розрізняють два основних підкомплекси: агропродовольчий підкомплекс і підкомплекс непродовольчих товарів.

Агропродовольчий підкомплекс – це сільське господарство (у тій його частині, в якій виробляються продукти харчування та сировина для виробництва продовольчих товарів), харчова, м'ясо-молочна, борошномельна промисловість, громадське харчування, торгівля продовольчими товарами, а також галузі промисловості, що

постачають підприємствам і організаціям даного під комплексу необхідні засоби виробництва [1]. Інші автори в своїх дослідженнях, використовуючи детермінанту «агропродовольчий комплекс», розуміють її як провідний сектор економіки України, який об'єднує галузі та види економічної діяльності, включені до технологічного ланцюга виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування [2]. Колектив авторів з ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН під керівництвом академіка НААН Саблука П.Т. в Національній доктрині реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) визначили його як «сектор економіки, який об'єднує галузі і види економічної діяльності, що забезпечують процес виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування» [3].

Подібна думка спостерігається і в наукових напрацюваннях іноземних учених [4], які розглядають агропродовольчий комплекс як підсистему, до якої входять агробізнес та ті галузі промисловості, що здійснюють виробництво, переробку та контроль продовольчих товарів, що виготовляються з сільськогосподарської сировини. Також можемо погодитися з ними, що агропродовольчий комплекс – це система взаємопов'язаних інститутів, робіт та підприємств, які разом продукують та постачають ресурси в сільське господарство, здійснюють виробництво первинної сировини, яку потім переробляють і транспортують, а також здійснюють просування продовольства на споживчому ринку [4]. Отже, агропродовольчий комплекс охоплює не лише галузі сільського господарства та переробної промисловості, а й інститути ринкової інфраструктури (склади, товарні біржі, торгові доми, аукціони, банки та ін.).

Група російський науковців на чолі з член-кореспондентом РАН Кузиком Б.Н. відзначають, що агропродовольчий комплекс – це найважливіша частина економіки країни, яка забезпечує задоволення потреб у продуктах харчування, зберігаючи та підтримуючи життєдіяльність і відтворення населення країни, використовує і відновлює родючість ґрунтів і

агроландшафт, сприяє зайнятості значної частини населення [5, С. 366]. Отже, важливість агропродовольчого комплексу для економіки країни не викликає сумніву, адже, як вважає Артемова О.І.: «Тільки якісне економічне зростання вітчизняного сільськогосподарського виробництва зможе забезпечити незалежність і суверенітет держави, її продовольчу та економічну безпеку» [6]. Таким чином, зростання агропродовольчого виробництва допоможе забезпечити економічний розвиток та процвітання України.

Досліджуючи функціонування агропродовольчого комплексу через призму просторової економіки, Н.С. Станасюк пропонує розглядати агропродовольчу систему як просторово-часове поєднання різних видів агропродовольчого виробництва та ринку продовольства на певному ієрархічному рівні спрямоване на гармонійний розвиток суспільства і природи [7].

Виходячи із розуміння сутності агропродовольчого комплексу, ми визначили, що його функціонально-галузева структура складається із 3 основних компонентів, першою з яких традиційно є сировинна, її забезпечують сільське господарство та рибництво (рис. 1).

Зберігання і переробка сільськогосподарської продукції формують наступну його компоненту, яку складають підприємства харчової переробної промисловості, різноманітні сховища для зберігання фруктів і овочів. Остання компонента, яка звершує процес виробництва та просування продовольчих товарів до споживача, - торговельно-споживча, яку формують оптова та роздрібна торгівля, підприємства громадського харчування. Функціонування агропродовольчого комплексу забезпечується соціальною, виробничою, фінансовою та ринковою інфраструктурами.

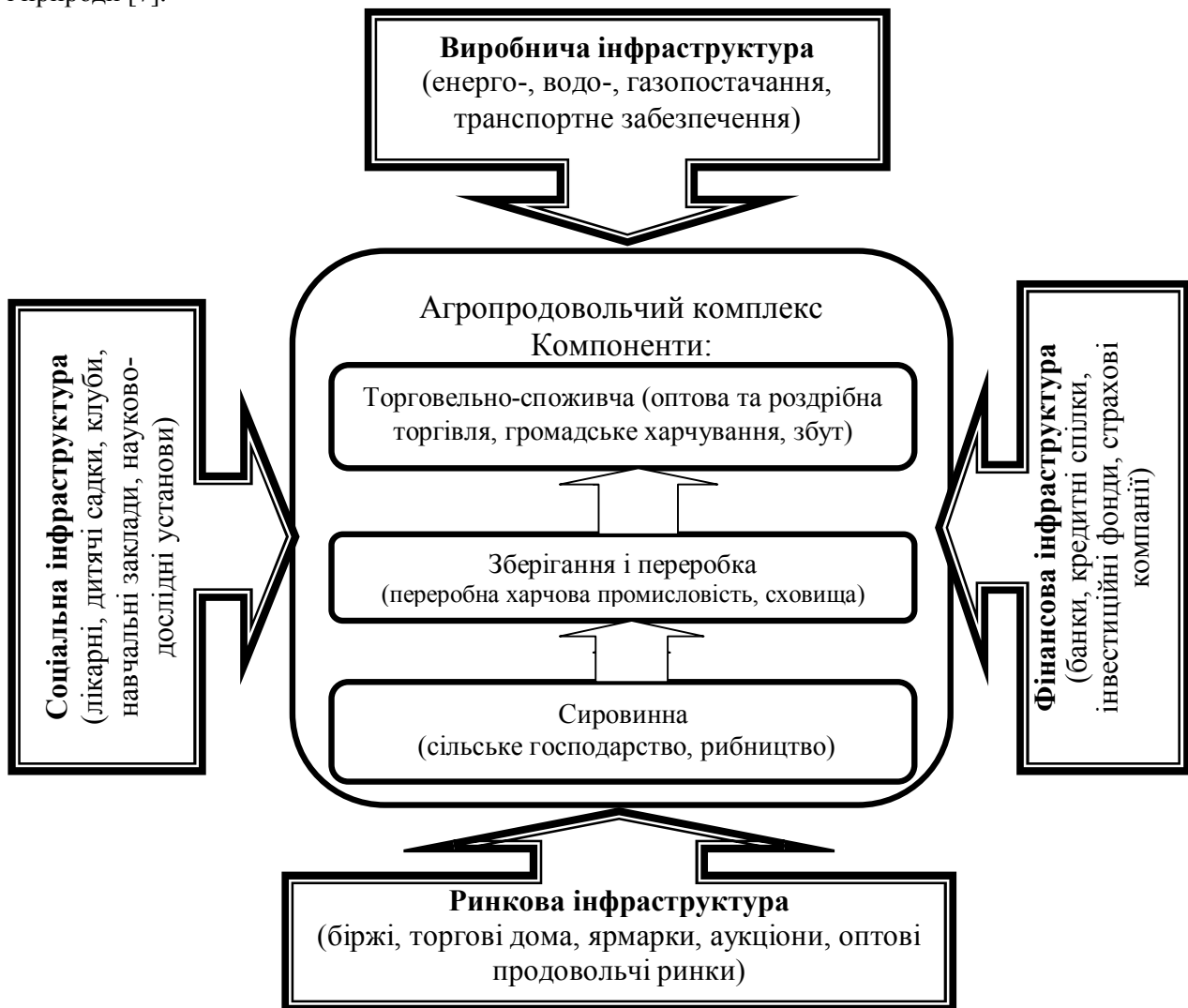

Рис. 1. Функціонально-галузева структура агропродовольчого комплексу*

* Розроблено автором

З огляду на вищевикладене, основою вважати сільське господарство, оскільки саме агропродовольчого комплексу України належить воно забезпечує виробництво сировини для

подальшого виготовлення продовольчих товарів. Сільськогосподарське виробництво традиційно та історично є однією з головних галузей економіки України. У структурі валової доданої вартості України (тобто вартості валової виробленої продукції за відрахуванням вартості витрат на сировину та матеріали, а також інших витрат проміжного споживання) частка сільського господарства в 2012 році складала 7,9% і до цього ж року мала тенденцію до зростання [8]. Виробництво сільськогосподарської продукції забезпечується працею 17,2% населення від загальної кількості зайнятих за видами економічної діяльності [8]. Отже, виробництво сільськогосподарської продукції виступає основою формування продовольчої безпеки, оскільки за допомогою валового випуску створюються первинні запаси сировини для виробництва продовольства.

При цьому ми погоджуємося з Ільїною З.М., що необхідно враховувати особливості сільського господарства як найбільш нестабільного елемента продовольчої системи, головними з яких є такі [9]:

- соціальна значимість продуктів харчування як матеріальних умов біологічного, політичного, духовного розвитку індивіда, сім'ї, соціальної групи, держави;

- залежність результатів діяльності товаровиробників від неконтрольованих природно-кліматичних факторів і біологічних процесів, яка проявляється у значних коливаннях обсягів виробництва продукції в динаміці і є джерелом внутрішньої нестабільності галузі, обумовлюючи специфічність ризиків в аграрній сфері;

- необхідність забезпечення стабільності та безперервності процесу виробництва швидкопсувних, що не підлягають тривалому зберіганню і накопичення в запасах продуктів харчування, дефіцит яких сприймається національної продовольчої системою як загроза безпеці і вимагає швидкого реагування;

- ефект мультиплікації ризиків, що зароджуються в сільському господарстві і здатний викликати загрозу продовольчої та економічної безпеки держави [9].

Не можна обходити увагою й останню компоненту агропродовольчого комплексу, а саме: торговельно-споживчу, оскільки стійкий

розвиток економіки неможливий без зростання оптових і роздрібних ринків, суттєвими складовими яких є оптовий та роздрібний продаж продовольчих товарів. Так, продовольчі товари у структурі оптового товарообороту в 2012 році склали 19,7%, а роздрібного – 40% [8]. Тобто, агропродовольчий комплекс впливає на формування не лише виробничої сфери держави, а також сфери обігу товарів.

З огляду на специфічні особливості та фактори, що визначають динаміку розвитку агропромислового комплексу, та виокремлення його місця в розбудові національної економіки, дослідження дозволили нам виділити найважливіші його функції (рис. 2).

На нашу думку, економічна функція агропродовольчого комплексу відіграє вирішальну роль у формуванні продовольчої безпеки оскільки забезпечує не лише виробництво продовольчих товарів і сировини але й сприяє зростанню доходів громадян, а отже, й економічній доступності всіх видів продовольства відповідно до науково обґрунтованих норм і потреб.

Щодо соціальної функції, то зазначимо, що вона не менш важлива, оскільки «існуюча ситуація у сільських територіях України, характеризується їх економічною стагнацією, екологічним занепадом і наявністю низки демографічних і соціальних проблем» [10], тому агропродовольчий комплекс покликаний перш за все сприяти зайнятості населення на селі та підвищенню рівня життя сільських мешканців.

Ми вважаємо, що вагомість екологічної функції зумовлюється не тільки тим, що сільське господарство залежить природо-кліматичних умов, а ще й тим, що сільськогосподарське виробництво може завдавати шкоди навколишньому середовищу через надмірну хімізацію, нераціональне використання земельних та водних ресурсів. Тому завданням аграрного виробництва має стати забезпечення оптимальної екологічної рівноваги на сільських територіях відповідно до вимог Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11, 12].

Рис. 2. Основні функції агропродовольчого комплексу та їх характеристика*

* Доповнено автором на основі джерела [5]

Особливостями реалізації інноваційної функції, окрім застосування інновацій в процес виробництва сільськогосподарської продукції, є й те, що при виробництві харчових продуктів використовуються різноманітні нові речовини, біотехнології, які забезпечують збереження та високі харчосмакові характеристики продукції, проте не завжди позитивно впливають на здоров'я людини.

Від своєчасності отримання інформації та її передачі, її достовірності залежить якість

прийняття управління управлінських рішень і виконання всіх функцій АПК. Процес налагодження інформаційних потоків у агропродовольчому комплексі і буде визначатись інформаційною функцією [5].

Забезпечення інвестиційної функції для підприємств агропродовольчого комплексу (особливо сільськогосподарських) у всі часи було проблематичним. Агровиробники завжди відчували нестачу зовнішніх джерел інвестування, оскільки кредити комерційних

банків були досить дорогими (до 25% річних), а пільгові – важкодоступними внаслідок їх обмеженої кількості та бюрократичної тяганини.

Україна та її агропродовольчий комплекс має значні ресурси, щоб стати світовим експортером продовольства. Проте, на нашу думку, пріоритетом державної політики має стати не зростання доходів зернотрейдерів від продажу зерна та іншої сільськогосподарської сировини за кордон, а забезпечення саме продовольчої безпеки як стану економіки, що створює економічний та фізичний доступ усім громадянам до продовольства відповідно до їх потреб. Отже, виконання міжнародної функції агропродовольчого комплексу може спричинити певні ризики для діяльності домогосподарств як кінцевого споживача продовольства та індикатора розвитку економіки держави через низьку економічну та фізичну доступність до продуктів харчування. Тому ми вважаємо, що при здійсненні експортних операцій з продовольством (наданні квот і т.ін.) потрібно враховувати загальний стан економіки країни, рівень прибутковості діяльності виробників

сільськогосподарської продукції і, як наслідок, рівень доходів населення.

Останніми роками набула нового значення і енергетична функція агропродовольчого комплексу, оскільки використання сільськогосподарської продукції, залишків і відходів від виробництва продуктів харчування дають можливість виробляти біопаливо.

Розглянемо детальніше стан розвитку агропродовольчого комплексу України. В 2012 році було вироблено сільськогосподарської продукції на 223,2 млрд. грн., що на 10,8% більше порівняно з 2008 роком (табл. 1). Зростання валового виробництва сільськогосподарської продукції відбулося за рахунок збільшення виробництва продукції рослинництва на 9,6% та продукції тваринництва на 13,4%. У 2012 році порівняно з 2008 роком помітно зросло виробництво технічних культур (на 21,9%), картоплі, овочів і баштанних (на 27%), плодоягідних і винограду (на 26,5%), що мало позитивний вплив на формування продовольчої безпеки.

Таблиця 1

Валова продукція сільського господарства України у постійних цінах 2010р., млн. грн.

Продукція	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення, %
Продукція сільського господарства	201564,0	197935,9	194886,5	233696,3	223254,8	110,8
Продукція рослинництва	136277,1	129908,3	124554,1	162436,4	149233,4	109,6
Зернові культури	55059,8	49122,3	41633,0	60492,5	49407,4	89,7
Технічні культури	33259,7	29809,9	33031,2	41549,5	40533,8	121,9
Картопля, овочі та баштанні	36541,4	38985,8	37996,5	46916,5	46395,6	127,0
Плодоягідні та виноград	6063,8	6644,0	6919,6	7758,1	7670,1	126,5
Кормові культури	4460,7	4254,7	4086,4	4619,7	4316,1	96,8
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	891,7	1091,6	887,4	1100,1	910,4	102,1
Продукція тваринництва	65286,9	68027,6	70332,4	71259,9	74021,4	113,4
Худоба та птиця	26733,6	28892,6	31237,4	31636,5	33390,3	124,9
Молоко	28938,3	28986,9	28533,0	28151,3	28909,5	99,9
Яйця	6801,8	7337,3	7935,1	8697,0	8892,9	130,7
Вовна	15,6	17,1	17,6	16,4	15,7	100,6
Інша продукція	2797,6	2793,7	2609,3	2758,7	2813,0	100,6

Розраховано за даними Державного комітету статистики України [6]

Скорочення виробництва зерна всіх видів на 10,3% було зумовлено несприятливими кліматичними умовами і суттєвого впливу на стан продовольчої безпеки не склало. Серед продукції тваринництва найбільші темпи приросту валового виробництва в 2012 році порівняно з 2008 роком показали виробництво

худоби та птиці (на 24,9%) та яєць (на 30,7%), що було зумовлено зростанням галузі птахівництва в Україні. У зв'язку з цим ми спостерігається зменшення валового виробництва молока та молочних продуктів на 26% і хліба та хлібопродуктів на 16% (таблиця 2).

Таблиця 2

Виробництво основних продовольчих товарів тис. т

Продукція	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення, %
М'ясо та м'ясопродукти	1348,9	1279,1	1359,3	1419,3	1438,4	106,6
Молоко та молочні продукти	1079,1	987,8	937,4	810,3	798,9	74,0
Соки та овочі і фрукти консервовані	1152,2	919,2	923,9	925,4	951	82,5
Олія та маргарини	2179	3125	3353	3536	4127	189,4

Продукція	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення, %
Хліб та хлібопродукти	1978,4	1827,5	1807,7	1763,5	1679,3	84,0
Цукор	1571,2	1274,8	1804,7	2586,4	2143,4	135,4

Розраховано за даними Державного комітету статистики України [8]

Також відбулося зменшення виробництва консервованих овочів, фруктів і соків. Нарощення обсягів виробництва м'яса та м'ясопродуктів, олії та маргаринів, цукру, навпаки, має позитивний вплив на забезпечення населення продовольством.

Отже, аналіз стану виробництва сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів дозволяє стверджувати, що майже по всіх видах продукції спостерігається позитивна динаміка, що свідчить про сприятливі умови розвитку агропродовольчого комплексу України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стан і динаміка валового виробництва сільськогосподарської продукції в Україні створюють підґрунтя для формування та забезпечення продовольчої безпеки, що і відображено в проекті Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України, згідно з якою головним завданням агропродовольчого комплексу, як провідного сектору економіки України, є забезпечення продовольчої безпеки держави на рівні, що забезпечує потреби населення в продуктах харчування не менше 80% від раціональних норм споживання за рахунок власного виробництва та ефективне використання експортних можливостей збуту лишків продовольства [3].

Агропродовольчий комплекс як складна система містить компоненти, пов'язані з виробництвом продовольчої сировини та її переробкою, а також підсистему, пов'язану з торговельно-споживчою діяльністю, та забезпечується функціонуванням інфраструктури як допоміжної підсистеми. Діяльність агропродовольчого комплексу супроводжується виконанням функцій, найважливіші серед яких економічна, соціальна, інвестиційна, міжнародна та ін. Тому, для забезпечення зростання всіх компонент та підсистем агропродовольчого комплексу, а отже, і формування продовольчої безпеки, вважаємо за потрібне реалізацію таких заходів:

поєднання інтенсифікації сільськогосподарського виробництва з екологічними заходами, які дозволять нарощувати обсяги виробництва, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу;

вдосконалення законодавчої бази, яка сприятиме залученню інвестицій та інновацій в аграрну сферу;

покращення соціальної інфраструктури в сільській місцевості як фактора поліпшення якості життя селян;

здійснення виваженої експортної політики, що забезпечить одночасно високий економічний розвиток і сільськогосподарських товаровиробників, і експортерів.

Список літератури

1. Мадзігон В. Підприємницька діяльність в сільському господарстві як одна із найважливіших і життєво необхідних галузей народного господарства / В. Мадзігон // Молодь і ринок. – 2011. – №10(81). – С. 48-53.
2. Печенка О.І. Проблеми розвитку агропродовольчого комплексу України / О.І. Печенка, А.О. Ткачова // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2012/Economics/15_9_9159.doc.htm
3. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) // Економіка АПК : міжнародний науково-виробничий журнал – Київ, 2011. – № 4 (198). – С. 3-6.
4. Caiazza R. The Global Agro-food System From Past to Future / Caiazza R., Volpe T. // China-USA Business Review. – July 2012, Vol. 11, No. 7, p 919-929/ Режим доступу: <http://www.davidpublishing.com/davidpublishing/Upfile/7/18/2012/2012071867331033.pdf>
5. Кузык Б.Н. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование : учебник / Б. Н. Кузык, В.И. Кушлин, Ю.В. Яковец. – 4-е изд. перераб. и доп. – Москва: Экономика, 2011. – 604с.
6. Артемова Е.И. Продовольственная безопасность как составная часть экономической безопасности России / Е.И. Артемова, И.А. Бурса, Б.А. Мельников // http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2012_7_1.pdf
7. Станасюк Н.С. Агропродовольча система як об'єкт дослідження просторової економіки / Н.С. Станасюк // Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16514/1/291-Stanasjuk-498-499.pdf>
8. Статистичний щорічник України за 2012 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики. – 2013. – 552с.
9. Ильина З.М. Глобальные проблемы и устойчивость национальной продовольственной безопасности. В 2 кн. Кн. 2 / З.М. Ильина. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2012. – 161 с
10. Черевко І. Проблеми і перспективи розвитку сільських територій / І. Черевко // Аграрна економіка. 2012. – Т.5, №3-7 http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ae_2012_5_3-4_19.pdf

11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Голос України від 24.07.1991. охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» – Відомості Верховної Ради України від 13.10.1998 1998 р., № 38, стаття 248.
12. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі

Аннотація

Галина Пчелянская

АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Рассматривается сущность агропродовольственного комплекса и его функционально-отраслевая структура. Произведена характеристика основных функций, которые осуществляются агропродовольственным комплексом. Предложено меры по обеспечению устойчивого развития агропродовольственного комплекса.

Ключевые слова: агропродовольственный комплекс, сельское хозяйство, продовольственная безопасность.

Summary

Galina Pchelianska

AGRI-FOOD COMPLEX: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

In the article the essence of agroindustrial complex and its functional and sectoral structure are analyzed. The author describes the main functions of agroindustrial complex. Necessary measures to ensure the sustainable development of agri-food complex are also proposed.

Keywords: agri-food complex, agriculture and food security.